

İSTANBUL - 2018

ULUSLARARASI ENGELLİ HAKLARI KONFERANSI ENGELLİLERİN ADALETE ERİŞİMİ

ESHİD
Eşit Haklar
İçin
İzleme Derneği

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği
Kamerhatun Mah. Hamalbaşı Sokak
No:22/2-3 Beyoğlu İstanbul
Tlf: 0212 293 63 77
www.esithaklar.org
email: esithaklar@gmail.com

Uluslararası Ayrımcılık Konferansı
İstanbul, 2018

Yayına Hazırlayan: **Eşit Hakları İçin İzleme Derneği**
Redaksiyon: **Nihal Boztekin**
Kapak ve Sayfa Tasarımı: **Mehmet Ali Çelik**

Konferans İngilizce Çevirmenleri:
Deniz Cebe, Aygöl Melisa Roman Oktar,
Ömer Sungur Savran, Ceylan Gürman Şahinkaya,

Konferans İşaret Dili Çevirmenleri:
Hakan Albay, Bilge Çelikok, Hasan Dikyuva,
Berrak Fırat, Serpil Sadak

Basım Yeri: *Ceylan Matbaası*

İçindekiler

- 9 **Konferans Hakkında**
- 11 **Önsöz**
- 15 **Uluslararası Ayrımcılık Konferansı Programı**
- 19 **ADALETE ERİŞİM HAKKININ ÇERÇEVESİ**
- 21 **Marita Brčić Kuljiš**
Adalet Kuramı: Eşitlik ve Fark Arasında
- 29 **Balam Kenter**
Radikal İhtiyaçlar Olarak Özel İhtiyaçlar:
Engelliliği ve Bağımlılığı Merkeze Alan Devrimci Bir İhtiyaç
Kuramına Doğru
- 39 **Stig Langvad**
Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi ile Engellilik
Temelli Ayrımcılıkla Mücadele
- 47 **BM ENGELLİ HAKLARI SÖZLEŞMESİ VE ADALETE
ERİŞİM HAKKI**
- 49 **Damjan Tatic**
Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi Kapsamında
Engelli Bireylerin Adalete Erişimi

- 55 **ADALETE ERİŞİMDE ULUSAL ÖNLEME
MEKANİZMALARI: YAKLAŞIM VE UYGULAMALAR**
- 57 **Gülhan Özçok**
Etkili Bir Denetim Mekanizması ve İnsan Hakları Kurumu
Olarak Kamu Denetçiliği Kurumu
- 65 **Hicran Atanır**
Engelli Bireyler İçin İnsan Hakları ve Eşitlik
- 73 **Rhoda Garland**
Malta'nın Engellilik Konusundaki Yaklaşımı
- 77 **ADALETE ERİŞİM İÇİN DESTEK MEKANİZMALARI**
- 79 **Ali Taşçı, Mehmet Başçılar, Tuba Nur Oğuz,
Beste Menekşe**
Adli Süreçlerde Engellilerin Adalet Erişimi ve Adli Sosyal
Hizmetin Rolü
- 87 **Elif Çelik**
Zihniyet ve Yapıda Değişiklikler:
Engelli Hakları Sözleşmesi Uyarınca Engellilerin Adalet
Erişimi ve Gereklilikler
- 97 **A. Aslı Şimşek, Damla Songur**
Engellilik Çalışmalarında Adalet Erişim:
Hak Temelli Farkındalık Üzerine Bir Değerlendirme
- 111 **FARKLI ENGELLİLİKLER VE ÇOKLU AYRIMCILIK RİSKİ
ALTINDAKİ GRUPLARIN ADALETE ERİŞİMİ**
- 113 **Maria Orchard**
Makul Düzenlemelerin Ötesinde:
Aile İçi Şiddet Bağlamında Engelli Kadınlar için “Adalet
Erişim” Çerçevesinin Tasarlanması
- 125 **Humberto Insolera**
İşitme Engelli ve İşitme Güçlüğü Çeken Kişilerin Adalet Erişimi:
Zorluklar ve İyi Uygulamalar

- 129 **Suzanne Valentine**
Ölüm Bizi Ayırana Dek: Demans ve Boşanma İkilemi
Hak Ehliyeti Sahibi Olan ve Olmayan Başvurucular Arasındaki
Dengesizliğe Dair Bir Değerlendirme
- 137 **Dilek Kumcu**
Çocuklar ve Adalet Erişim
- 143 **TÜRKİYE’DE ENGELLİLERİN ADALETE ERİŞİMİ**
- 145 **Ahsen Ela Kızılkaya, Hasan Kızılkaya**
Engellilerin Adalet Erişim Konusuna İlişkin Bilgi Düzeylerinin
Kendi Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi
- 159 **Fidan Güneş Gürgör Kılıç**
Hukukçular Gözüyle Engelli Bireylerin Adalet Erişimiyle İlgili
Sorunlar ve Çözüm Önerileri
- 165 **Biyografiler**

Konferans Hakkında

Uluslararası Engelli Hakları Konferansı, Engellilerin Adalete Erişimi temasıyla Eşit Haklar için İzleme Derneği (ESHİD) ve Van İşitme Engelliler ve Aileleri Derneği (VİED) ortaklığında yürütülen ve Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu tarafından finanse edilen “Ayrımcılıkla Mücadelede Engellilerin Adalete Eşit Erişimlerinin Desteklenmesi Projesi” kapsamında 15-16 Aralık 2018 tarihlerinde İstanbul’da gerçekleşmiştir. Konferans için ana tartışma konuları olarak aşağıdaki başlıklar belirlenmiştir;

- Adalete eşit erişim hakkı ve ayrımcılık,
- Engellilerin adalete erişimine ilişkin güncel durum,
- Hukuki ehliyet tartışmaları,
- Yasa önünde eşit tanınma ve yasanın koruması altında olma hakkı,
- Ulusal ve uluslararası mevzuatın değerlendirilmesi,
- Türkiye’de engellilerin adalete erişimine ilişkin sorunlar, çözüm önerileri ve iyi uygulama örnekleri,

Türkiye’de engellilerin adalete erişimi hakkındaki politikaları, mevzuatı ve pratik sorunları tartışmaya açmak, farklı ülkelerdeki örnek uygulamalar hakkında bilgi sahibi olmak ve deneyim paylaşımını sağlamak amacıyla konferansa konuşmacı olarak akademisyenler, yerel ve uluslararası kurumlardan konusunda uzman kişi ve aktivistler konuşmacı olarak davet edilmiştir.

Ayrıca, Türkiye’de engellilerin adalete erişimi konusunda akademik araştırmaları özendirmek amacıyla bu konuda çalışan akademisyen ve bağımsız araştırmacıları için bildiri çağrısına çıkılmış ve gelecek bil-

dirileri değerlendirmek üzere Dr. Öğr. Üyesi Dilşad Çiğdem Sever, Dr. Öğr. Üyesi İdil Işıl Gül, Dr. Kıvılcım Turanlı, Dr. Öğr. Üyesi Seda Kalem Berk, Doç. Dr. Selda Çağlar, Doç. Dr. Yıldırım Şentürk'ten oluşan Bilim Kurulu oluşturulmuştur. Bilim Kurulu tarafından uygun bulunan bildiri sahipleri konferansta çalışmalarını katılımcılarla paylaşmıştır.

Elinizdeki kitap, konferansa davet edilen konuşmacıların sunumları ve Bilim Kurulu tarafından seçilen bildirilerden oluşmaktadır.

Konferansa katılan uzman konuşmacılara ve yurtiçinden ve yurtdışından bildiri sunarak katkı sunan araştırmacılara,

Konferans için gelen bildiri özetlerini değerlendiren Bilim Kurulu üyelerine,

Konferansın hazırlanmasında emek harcayan derneğimiz çalışanları ve gönüllülerimize ve sağladıkları finansal destek ile bu konferansın gerçekleşmesini sağlayan Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu'na teşekkür ederiz.

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği

Uluslararası Engelli Hakları Konferansı: Engellilerin Adalete Erişimi Programı

15 Aralık 2018 Cumartesi

Açılış Konuşmaları

Christian Berger (Büyükelçi, Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu)
Nejat Taştan (Eşit Haklar İçin İzleme Derneği)

1.Oturum

Adalete Erişim Hakkının Çerçevesi

Marita Brčić Kuljiš: Adalet Teorisi: Eşitlik ve Farklılık Arasında
Balam Kenter: Radikal İhtiyaçlar Olarak Özel İhtiyaçlar: Engelliliği ve Bağımlılığı Merkezileştiren Devrimci Bir İhtiyaç Kuramına Doğru
Selda Çağlar: Adalete Erişim Hakkının Unsurları ve Devlet Yükümlülükleri
Stig Langvad: Engelliler İçin Topluma Katılma ve Bağımsız Yaşama Hakkı (SKYPE)

2.A Oturum

BM Engelli Hakları Sözleşmesi ve Adalete Erişim Hakkı

Damjan Tatic: BM Engelli Hakları Sözleşmesi Kapsamında Engellilerin Adalete Erişimi (SKYPE)
John Horan: Adalete Erişim ve BM Engelli Hakları Sözleşmesi Madde 13: Teori ve Uygulama ve Daha Fazla Uygulama
Julinda Beqiraj: Engellilerin Adalete Erişimi: Daha Erişilebilir ve Kapsayıcı Düzenlemelere Doğru
Boglárka Benkó: AİHM İçtihadında Engellilerin Adalete Erişim Hakkı

2.B Oturum

Engellilerin Taraf Olduğu Davalarda Türkiye’de Yargı Pratikleri

Sedef Erken: Otizmli Bireylerle İlgili Davalar

Hasan Kemal Elban: *E. Şahin Davası Temelinde Engellilerin Adalete Erişimine Bakış*

Aylin Onursev: *Cezasızlık ve E. Bakan Davası Örneği*

Şakir Bakan: *E. Bakan Davası: Bir Babanın Adalet Arayışı*

3.A Oturum

Adalete Erişimde Ulusal Önleme Mekanizmaları:

Yaklaşım ve Uygulamalar

Gülhan Özkoç: *Etkili Bir Denetim Mekanizması ve İnsan Hakları Kurumu Olarak Kamu Denetçiliği Kurumu, Başvuru Usulleri ve Örnek Kararlar*

Hicran Atatanır: *Engelli Bireyler İçin İnsan Hakları ve Eşitlik*

Darijo Jurišić: *Engelli Ombudsmanlığı - Engelli Haklarının Desteklenmesinde ve İzlenmesinde Rolü*

Rhoda Garland: *Malta'nın Engelli Ayrımcılığıyla Mücadeleye Yaklaşımı*

3.B Oturum

Adalete Erişim İçin Destek Mekanizmaları

Ali Taşci-Mehmet Başcılar-Tuba Nur Oğuz-Beste Menekşe: *Adli Süreçlerde Engellilerin Adalete Erişimi ve Adli Sosyal Hizmetin Rolü*

Elif Çelik: *Zihniyet ve Yapıda Değişiklikler: Engelli Hakları Sözleşmesi Uyarınca Engellilerin Adalete Erişimi ve Gerekli oldukları*

Ekrem Benzer: *Engelli Haklarının Türkiye ve Almanya Özelinde Mukayeseli Değerlendirilmesi*

Aslı Şimşek-Damla Songür Hacıgüzeller: *Engellilik Çalışmalarında Adalete Erişim: Hak Temelli Farkındalık Üzerine Bir Değerlendirme*

16 Aralık 2018 Pazar

1.A Oturum

Farklı Engellilikler ve Çoklu Ayrımcılık Riski Altındaki Grupların Adalete Erişimi

Maria Orchard: *Düzenlemenin Ötesinde: Aile İçi Şiddet Bağlamında Engelli Kadınlar İçin Bir "Adalete Erişim" Çerçevesi Tasarlanması*

Seda Gürler: *Engelli Kadınlar ve Adalete Erişim Hakkı Üzerine*
Humberto Insolera: *İşitme Engelli ve Duyma Güçlüğü Çeken İnsanların Adalete Erişimi: Zorluklar ve İyi Uygulamalar*
Suzanne Valentine: *Ölüm Bizi Ayırana Kadar: Demans ve Boşanmanın Dikotomisi*
Dilek Kumcu: *Çocuklar ve Adalete Erişim*

1.B Oturum

Türkiye’de Engellilerin Adalete Erişimi

Ahsen Ela Kızılkaya-Hasan Kızılkaya: *Engellilerin Adalete Erişim Konusuna İlişkin Bilgi Düzeylerinin Kendi Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi*
Figen Erbek-Deniz Özdikmenli-Ecem Sağıroğlu: *Türkiye’de Engellilerin Adalete Erişim Sorunları ve Çözüm Önerileri*
Fidan Güneş Gürgör Kılıç: *Hukukçular Gözüyle Engelli Bireylerin Adalete Erişimi ile İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri*
Abdurrahman Mengi: *Engelli Bireylerin Adalete Eşit Erişilebilirliğinin İncelenmesi: Van İli Örneği*
Bahar Bostan: *ESHİD Engellilerin Adalete Erişimi Araştırması Bulguları*

2. Oturum

Usul, Ulusal Kurumlar ve Kararları

Kerem Altıparmak: *Adalete Erişimde Usul Labirenti*
Ulaş Karan: *Ulusal Kurumların Adalete Erişim Üzerindeki Rollerini*
Dilşad Çiğdem Sever: *Kamu Denetçiliği Kurumu’nun Engelli Hakları Alanındaki Kararlarına Bir Bakış*

3. Oturum

İdil Işıl Gül: *Genel Değerlendirme*

Radikal İhtiyaçlar Olarak Özel İhtiyaçlar: *Engelliliği ve Bağımlılığı Merkeze Alan Devrimci Bir İhtiyaç Kuramına Doğru**

Balam Kenter

Bağımlılık ve ihtiyaç kavramları ender olarak güçlenme ile ilişkilendirilirken, iki olgu da engellilikle yakından ilişkilendirilir. Baskın söylemde engelliler ihtiyaçlı ve bağımlı kişiler olarak resmedilir: Üretken ve sağlam bedenli olduğu varsayılan çoğunluğun sırtında yük durumunda, üretmeyen bir azınlık olarak tanımlanırlar. Bu baskın anlatıda engellilerin ihtiyaçları “özel” ihtiyaçlar olarak kodlanır; genel, temel, uygun veya radikal ihtiyaçlar olarak düşünülmezler. Benim bu yazıda kullanmak istediğim ihtiyaç kavramı, kişisel zayıflık veya eksiklik olarak dayatılan genel geçer ihtiyaç tanımını ters düz etme amacını güdüyor. Bunun için ihtiyaçları kudret olarak gören Marksist ihtiyaç anlayışını engellilik çalışmaları alanında geliştirilen alternatif bağımlılık tanımlarıyla harmanlayacağım. En çok ihtiyaca sahip olan kişilerin hepimizi özgürleştirme potansiyeli taşıyabileceğini göstermeye çalışacağım.

Bu yazıda önce Nancy Fraser’ın (2013) “İhtiyaçlar Mücadelesi” başlıklı makalesinden yararlanarak, ihtiyaçların nasıl politikleştirilebileceğine bakacağım. İkinci olarak, Fraser ve Gordon’un (2013) “Bağımlılık Kavramının Soykütüğü” başlıklı makalelerinin yardımıyla bağımlılık kavramının kapitalizm öncesi dönemde nötr bir kavramken günümüz-

* Bu yazı Konferans’a bildiri olarak sunulmuştur.

deki son derece olumsuz çağrışımlarını nasıl kazandığını inceleyeceğim. Üçüncü olarak, ihtiyaç ve bağımlılık kavramlarının nasıl olumlu ve güçlendirici olabileceğine dair oluşturulmuş kavramsal çerçevelere baka-cağım (Heller, 1976). Dördüncü olarak, bu çerçeveleri Serene Khader'in (2008) ağır bilişsel engelli kişileri kapsayacak bir adalet kuramı oluşturmaya yönelik çalışmasıyla birleştireceğim. Son bölümde, serpilme [*flourishing*], erişilebilirlik ve evrensel tasarımın neden radikal ihtiyaçlar olduğundan bahsedeceğim.

İleri dönem kapitalist toplumlar gibi tahakküm ve itaate dayalı karmaşık toplumlarda statü, iktidar ve kaynaklara erişim eşitsiz olarak dağıtılır ve bu dağıtım sınıf, cinsiyet, etnik köken, ırk, yaş, engellilik durumu gibi baskı ve sömürü belirteçleri üzerinden ayrışır (Fraser, 2013, 58). Fraser'a göre "ihtiyaç söylemi" baskın zümre ve kurumların, meşru toplumsal ihtiyaçların yorumlanması konusunda, çeşitli ezilen gruplarla rekabet ettiği bir mücadele alanıdır (2013, 59). Bu mücadele birbiriyle ilişkili üç andan oluşur: Bir ihtiyacın siyasi statüsünün belirlenmesi, ihtiyacın tanımlanması ve ihtiyacın nasıl karşılanacağını belirlenmesi (Fraser, 2013, 57). Ataerkil kapitalist toplumlarda toplumsal yaşam "politik", "ekonomik" ve "domestik/ailevi" boyutlara ayrılmıştır: Aile gibi domestik kurumlar meseleleri kişiselleştirerek, özel alana hapsederek, siyasetin alanından çıkarır (depolitize eder) (Fraser, 2013, 62). Ekonomik kurumlar ekonomize ederek (örn. piyasanın kişilerüstü buyruklarını gerekçe göstererek) meseleleri siyasetin alanından çıkartır (Fraser, 2013, 62). İhtiyaçların siyasi alana çıkabilmesi ve hak olarak talep edilebilmeleri için bu kuşatılmış bölgeleri aşmaları gerekmektedir.

Bir şeyin siyasileşmesi, politikleşmesi, siyasi alana girmesi ne anlama geliyor? Fraser bu olguyu iki farklı anlamda kullanıyor. Birincisi resmi-siyasi: Bir şey devlet sisteminin kurumları tarafından ele alınıyorsa politiktir (Fraser, 2013, 60). İkincisi de söylemsel-siyasi: Bir şey geniş bir söylemsel kamusal alanlar yelpazesinde tartışılıyorsa politiktir (Fraser, 2013, 60). Küçük kuşatılmış bölgelerden önce daha geniş söylemsel alanlara, sonra da resmi politik alana çıkmayı başaran ihtiyaçlara, *sızan* ya da *kaçak* ihtiyaçlar deniyor (Fraser, 2013, 63). Üç çeşit ihtiyaçlar söylemi var: Aşağıdan, muhalif ihtiyaçlar söylemi (bu söylem yeni kolektif öznelerin kendilerini oluşturmaya katkıda

bulunur); yeniden özelleştirici ihtiyaçlar söylemi (muhalif ihtiyaçlar söylemine tepki olarak oluşan yukarıdan söylem); uzman ihtiyaçlar söylemi (popüler hareketleri devlete bağlayan söylem) (Fraser, 2013, 66). Kaçak ihtiyaçlar yeniden özelleştirme çabalarına rağmen başarılı bir şekilde siyasallaştırıldıktan sonra, bu sefer de uzman ihtiyaç söylemleriyle karşı karşıya kalır. Uzman söylemler ihtiyaçları devlet tarafından yönetilebilir bir formata dönüştürür ve bu süreçte ihtiyaçlar bir kez daha özelleşip bireyselleşerek siyasetin alanından çıkma tehdidiyle karşı karşıya kalır (Fraser, 2013, 68). Burada sürekli devinim halinde devam eden döngüsel bir mücadele sürmektedir.

ABD’de Amerikan Engelliler Kanunu’nun (ADA) yürürlüğe girmesini sağlayan engelli hareketinin seyri, yukarıda kısaca anlattığım ihtiyaçların siyasal alandan çıkarılması, siyasallaştırılması ve tekrar siyasal alandan çıkarılması şeklinde ilerleyen döngüyle uyum içindedir. Sosyal model sayesinde politikleştirilmeden önce engellilerin ihtiyaçları özel, kişisel ve tıbbi olarak tanımlanıyor ve sosyal programlardan ziyade sadaka ve tıbbi ilgiye uygun görülüyordu (Oliver, 1996). Bu ihtiyaçların politikleşmesi sürecinde aşağıdan muhalif bir engellilik söylemi bu tanımlara itiraz etti: Örneğin engelliğin yeti yitiminden değil sağlamcı toplum ve kurumlarının baskısından kaynaklandığını söylediler; engelli insanlar yeni bir siyasi özne (baskı altındaki bir grup) haline geldi; erişim ve yerleşim artık devlet tarafından tedarik edilmesi gereken vatandaş haklarıydı. Ancak tam Amerikan Engelli Hakları Yasası yürürlüğe girmek üzereyken devlet ve engelli hakları savunucularının arasındaki aracı uzman kurumlar sermayeye büyük bir taviz vererek engellilerin taleplerini sosyal yardım karşılığı bir dille tanımladı (Robert, 2003, 139). Bu da halen devam eden istihdam ve sosyal yardım çelişmesini yarattı (Roulstone, 2012; Wilton, 2006). Güçlenme ve bağımsızlığın en önemli emaresinin ücretli bir işte çalışmak olarak tanımlandığı bir düzlemde, Amerikan Engelli Hakları Yasası engelli bireylerin eğitim ve istihdamına yönelik olarak hazırlandı. Ancak ne kadar sosyal ve fiziksel düzenleme yapılırsa yapılsın asla istihdam edilemeyecek olanlar ve/veya sürekli bakım ihtiyacı olan kişiler konusunda hiçbir madde eklenmedi (The ADA National Network, n.d.). Peki, ücretli bir işte çalışmak her zaman için bir bağımsızlık göstergesi miydi?

Fraser ve Gordon'a göre bağımlılık kavramının karşılık bulduğu dört farklı bağlam vardır: ekonomik, toplumsal, siyasal ve ahlaki/psikolojik (2013, 86-87). Ekonomik bağlam geçimini sağlamak için bir başka kişi veya kuruma bağımlı olma durumunu anlatır; toplumsal bağlam bağımlı kişinin bir başka kişinin hukuki şahsının himayesine girdiği bir sosyo-legal ilişkiye gönderme yapar (kuvertür gibi); siyasal bağlam dış bir yönetici gücün iktidarına tabi olmak anlamına gelir (bir sömürge gibi); ahlaki/psikolojik bağlamsa bağımlılığı bireysel bir karakter özelliği olarak tanımlar (Fraser & Gordon, 2013, 87-88). Sanayi öncesi dönemdeki bağımlılık kavramında bağlamlar henüz birbirinden ayrışmamıştı ve ahlaki bağlam hiç yoktu. Sanayi öncesi bağımlılık, son derece hiyerarşik bir sosyal düzen içerisindeki genel bir buyruk altında olma durumuna işaret ediyordu; bu düzende bağımlılık kural, bağımsızlık ise istisnaydı ve olağandışı miktarda büyük bir zenginlik ve mal varlığı gerektiriyordu (Fraser & Gordon, 2013, 88). Bağımlılık geçimini sağlamak için bir başkası için çalışmak anlamına gelirken, bağımsızlık çalışmak zorunda olmamak anlamına geliyordu (Fraser & Gordon, 2013, 88). En önemlisi de bu dönemde bağımlılığın kişisel bir özellik değil toplumsal bir ilişki olmasıydı.

Sanayi devriminden sonra bağımlılığın anlamları dört bağlama ayrışırken, aynı zamanda iyi ve kötü bağımlılık olarak ikiye ayrıldı (Fraser & Gordon, 2013, 90). Bu dönemde yeni bir bağımsızlık simgesi doğdu: beyaz erkek işçi (Fraser & Gordon, 2013, 90-91). Sanayi öncesi dönemde bağımlılık anlamına gelen ücretli emek bir bağımsızlık işareti olarak zenginlik ve mal varlığının yanına eklendi. Bu yeni tanım geçimi için piyasaya, sermayeye ve patrona bağımlı olan işçinin yaşadığı sömürüyü de görünmez kılıyordu. Aynı dönem, bu bağımsızlık sembolünün ters ayna imgeleri olarak üç tane de bağımlılık sembolü ortaya çıktı: sömürgeleştirilen topraklardaki insanlar, ev kadınları ve yoksullar. Üç kategori de ücretli emeğin dışında kalmalarıyla tanımlandı (Fraser & Gordon, 2013, 90). Özellikle sömürgeleştirilen topraklardaki insanlar ve ev kadınlarının bağımlılığı yaşadıkları baskıları haklı çıkarmak için kullanıldı (Örn. Eskiden insanların sömürgeciliğin bir sonucu olarak bağımlı hale geldiği söylenirken, bu dönemde sömürgeleşmelerinin sebebi bağımlı olmalarında aranıyordu) (Fraser & Gordon, 2013, 91-93). Sömürgelelerdeki

halkların ve ev kadınlarının bağımlılığı “doğal” ve doğru bir çeşit bağımlılık olarak görüldü (Fraser & Gordon, 2013, 90). Beyaz erkek emekçiyi bağımsız olarak göstermek için hem kadınların yeniden üretim emeğine hem de piyasa ve sermayeye olan bağımlılıklarının görünmez hale getirilmesi gerekiyordu. Bu anlamda ekonomik bağlam çifte bir aldatmacaya maruz kaldı: Hem sermaye-emek ilişkisinin sömürü içerdiği gerçeği hem de yeniden üretim emeğinin emek olduğu gerçeği gizlenmiş oldu. Toparlamak gerekirse, sanayi kapitalizmi döneminde sömürü gizlendi, baskı ise aklandı ve gerekçelendirildi.

Sanayi sonrası dönemde artık iyi veya kabul edilebilir bir bağımlılık çeşidi kalmadı (Fraser & Gordon, 2013, 100). Sadece beyaz işçi değil, diğer grupların da formal hakları kâğıt üstünde kazanıldığı için artık ekonomik, toplumsal veya politik bağımlılığın mümkün olmadığı düşünülüyordu (Fraser & Gordon, 2013, 100). Böylelikle geriye kalan herhangi bir bağımlılık bireysel bir sorun ya da kişinin kendi suçu olarak görülüyor, kadınsılıkla ilişkilendiriliyor, damgalanıyor ve patolojize ediliyordu (Fraser & Gordon, 2013, 101). Kimyasal madde tiryakiliği ilk defa bu dönemde bağımlılık olarak tanımlandı; buna karşın sosyal yardıma ihtiyaç duymak bir çeşit madde bağımlılığı gibi düşünülmeye başlandı (Fraser & Gordon, 2013, 101-102). Hatta ruhsal hastalıkları teşhis ve istatistik kılavuzuna “bağımlı kişilik bozukluğu” adlı bir psikiyatrik tanı eklendi (Fraser & Gordon, 2013, 103). Kısacası bu dönemde, baskı artık kabul edilmez bir olguyken (formal haklar sayesinde ortadan kalktığı varsayılıyordu), ücretli emek şeklindeki sömürü (bu isimle kullanılmasa da) kabul edilebilir ve arzulanan bir olguydu. Bağımlılık ise sanayi öncesi dönemde olduğu gibi sosyal bir ilişki olmaktan tamamen çıkıp kişiselleştirilmiş durumdaydı.

Fraser’ın ihtiyaçlar konulu makalesinde anlatılan ihtiyaçların depolitize edilme sürecinde olduğu gibi burada da bağımlılık tanımı zamanla siyasi alanın dışına atılarak kişiselleşir, bireyselleşir ve çeşitli özel kuşatılmış bölgelere hapsedilerek toplumun ve devletin sorumluluğu olmaktan çıkar. Bağımlılık ve ihtiyaçlar arasında daha net bir ilişki kurmak gerekirse, bağımlı olarak olumsuz şekilde tanımlanan kişi ve grupların esasen ihtiyaçları depolitize ve patolojize edilmiş gruplar olduğunu görebiliriz; aynı sosyal modelin paradigma değişikliği öncesinde engelli ki-

şilerin tanımlandığı gibi. Yukarıda özetlediğim iki makale de ihtiyaçları ve bağımlılığı tarihselleştirdi, politize etti ve üzerlerindeki yaftayı kaldırmaya çalıştı. Ama ihtiyaç ve bağımlılık kavramına açık açık olumlu anlamlar yüklemədiler. Bu kuramsal çalışma için şimdi kısaca Marksist ihtiyaç anlayışına bakacağım.

Marx'ın ihtiyaç kuramını inceleyen Heller'a göre insanlar hem ihtiyaç nesnelerini¹ hem de onları tedarik etmenin yollarını kendileri yaratır (Heller, 1976, 40). Bu nesnelere olan yönelim ihtiyaçlara aktif bir karakter verir; ihtiyaçlar hem kendi karşılanma yollarını hem de yeni ihtiyaçları yaratan kapasiteler ve kudretler olarak ortaya çıkar (Heller, 1976, 40-41). Kapitalizm diğer toplumsal ekonomik sistemlere kıyasla daha önce hiç görülmemiş bir hızda yeni toplumsal ihtiyaçlar yaratan bir sistemdir. Bu açıdan olumlu görünse de kapitalizmde sadece belli bir çeşit ihtiyaç üretilir: sermayeyi yücelten ve artı değer yaratan ihtiyaçlar (Heller, 1976, 48-51). Tüm ihtiyaçlar sahip olma ihtiyacına indirgenir. İşçinin açınsındansa sahip olduğu tek şey emeği, tek ihtiyacı da hayatta kalma ihtiyacına indirgenmiş durumdadır. Heller'a ve Marx'a göre, sermayeyi yüceltmeyen, niteliksel ihtiyaçlar sistemin işleyişini sekteye uğratabilir (Heller, 1976; Marx, 2000). Bu tür ihtiyaçlar "radikal ihtiyaç" olarak tanımlanır. İhtiyaçları siyasal alana taşımada ve onlara olumlu anlamlar yüklemeye başarılı olsa da maalesef bu konudaki Marksist kuramsal çalışmalar üretkenliği ve emeği çok fazla merkeze alır ve bunun sonucu olarak da bağımlılığı ihtiyaçları karşılamının yanlış bir yolu olarak (örn. çalışmadan, üretmeden, vs.) görür. Bu yüzden de engelliliği merkeze alan bir çalışmayla yeterince uyumlu değillerdir. Peki, ihtiyaçlar konusundaki bu olumlu yaklaşımı sağlamlılığı yeniden üretmeden kullanabilir miyiz?

Serene Khader (2008), ağır bilişsel engelli kişileri kapsayacak bir adalet kavramının peşinde hem ihtiyaçları hem bağımlılığı siyasal alana taşımayı başardı. Bunun için iki stratejisi vardır. Birinci strateji ağır bilişsel engelli kişileri baskı altında, yani ezilen, bir grup olarak tanımlamaktır. Khader'in engelliğin hem sosyal anlamlarını hem de yeti yitimi boyutunu kapsayan diyalektik bir yaklaşımı var. Bu yaklaşım hem

1 Burada nesne sadece fiziksel nesneler değil insanların inşa ettiği tüm sosyal ilişkileri ve ürünleri de kapsıyor.

ihtiyaçları politikleştirip haklar alanına taşır hem de ağır bilişsel engelli kişilerin yapıları çevrenin erişime açılması gibi sosyal düzenlemelerin ötesine geçen destek ve bakım ihtiyacının karşılanması noktasına geçer. İkinci stratejisi bağımlılığı yeniden üretim emeğini, özellikle de ağır bilişsel engelli kişilerin bakımını, (bir erdem olarak değil) emek olarak tanımak ve bakım emekçilerinin muhtemel sömürsünü örtük değil açık hale getirmektir.

Khader ağır bilişsel engelli kişileri kapsayacak bir adalet kuramı oluşturmak için iki dizi kriter geliştirdi. İlk dizi kriter şu şekildedir: Ağır bilişsel engelli bireyleri başarılı bir şekilde kapsayacak bir adalet kuramı, ağır bilişsel engelli kişileri ezilen bir grubun üyeleri olarak kabul etmeli; engelli olmayan bireyler için kullanılan standardın aynısını kullanarak hak edişleri değerlendirmeli; insan çeşitliliğine saygı göstermeli ve siyasal özgürlüğün yanı sıra en azından belli bir çeşit serpilmenin toplumsal temelini de sağlayabilmelidir (Khader, 2008, 3). Bu kriterler toplumun tüm kişilere borcu olan hakları tek bir mefhum olarak tutmaya devam ederken yine de çoklu yetilere sahip olan her türlü insanı kapsayacak bir kişi olma (*personhood*) kavramına ihtiyacımız olduğuna işaret eder (Khader, 2008, 5). İnsan çeşitliliğine saygı göstermek insan olarak gelişmenin ve serpilmenin birçok farklı yolu olduğunu kabul etmek anlamına gelir (Khader, 2008, 6). Ağır bilişsel engelli kişileri merkeze alan bir pozitif özgürlük anlayışı, sosyal hakları ağır engelli kişiler ve bilişsel olarak engelli olmayan kişileri aynı spektrumun farklı yerlerine yerleştirebilen biçimde düzenlemelidir (Khader, 2008, 6). Negatif özgürlük oy vermek gibi formal bir hakkı düzenleyebilir ama pozitif özgürlük yaklaşımı bu hakkın *kullanılabilmesine* olanak veren uygulamaları da düzenlemelidir (örn. erişim, ulaşım, yeterli bilgi, vs.).

Tüm bunlar güzel bir temel oluştursa da kişi olma ve serpilme konusunda daha net kriterler oluşturulmadığı sürece yetersiz kalırlar. Bu yüzden Khader üç ek kriter geliştirir: Ağır bilişsel engelli kişilerin insandan aşağı görülmesine sebep olacak insanlık/kişi olma tanımlarının reddedilmesi; en önemli yetkinlik olarak rasyonelliğin öncelenmesinin reddedilmesi; başkalarına bağımlı olmak durumunda olan kişilerin onların bakımını üstlenen kişilerle sömürücü olmayan eşit ilişkiler kurmasının güvenceye alınması (Khader, 2008, 8). Ahlak ve siyaset felsefesinden

aşına olduğumuz özerk rasyonel özneye alternatif olarak Eva Kittay ilişkisel öznellik kavramını geliştirir: "... kişi olmak, diğer kişilerle belli ilişkilere girebilme ve diğer kişilerle teması sürdürebilme kapasitesine sahip olmak, kendi dünyasına ve başkalarının dünyasına biçim verebilmek ve bir başka insanın [kendisi] için hayal edilebilir bir ihtimal olarak düşünebildiği bir yaşama sahip olabilmek anlamına geliyor" (Khader, 2008, syf. 9'da alıntılanmış). Bağımlılık evrenseldir: Tüm insanlar yaşamları boyunca "radikal bağımlılık" evrelerinden geçer (çocukluk, yaşlılık, hastalık dönemleri, kalıcı veya geçici engellilik, vb.) (Khader, 2008, 9). Her birimiz yaşamımıza radikal bağımlılık içindeki bebekler olarak başladığımızdan, ancak ve ancak bizim bakımımızı üstlenen diğer kişilerle ilişki halinde biz de kişi olur ve nasıl bir öznellik geliştiriyorsak bu ilişkiler içinde geliştiririz: "Manevi kişiliğimiz başkalarının bakımı olmadan mümkün olamazdı" (Khader, 2008, 9). İşte tam da bu anlamıyla bağımlılık bir kudret olarak ortaya çıkar ve bilişsel kabiliyet gözetmeksiz herkesi manevi ve siyasi topluluğun bir parçası haline getirir.

Buradan hareketle Khader, öznellik ve ilişkiselliği en merkezi insan kabiliyetleri olarak tesis etmemizi ve her bir kişiye bu iki kabiliyeti kendi potansiyellerine göre veya belli bir eşik değeri kadar gerçekleştirme olanağı sağlamamızı önerir (2008, 15). Ağır bilişsel engelli kişiler bu tür bir serpilme kabiliyetine ulaşabilmek için yaşam boyu destek ve bakıma ihtiyaç duyabilir. Bu bağlamda bakım emeğini emek olarak görmek: Bu bağımlılık ilişkisini siyasi eşitler arası bir ilişki haline getirir; bu tür emeğin olası sömürsünü görünür hale getirir; toplumsal kaynak dağılımının hem ağır bilişsel engelli kişilerin hem bakım emekçisinin ihtiyaçlarına cevap verebilir olmasını gerektirir. Asıl mesele bağımlılığı tamamen ortadan kaldırmak değil, bu kavramla ilişkili yafta ve damgaları ortadan kaldırıp onu kolektif bir güçlenme kaynağı haline getirebilmektir. Bu temel üzerine her birimizin serpilebileceği, tüm ihtiyaçlarımızın aynı anda hem politik hem kişisel olduğu bir dünya inşa edebiliriz.

Marx'a göre radikal ihtiyaçların karşılanmaya çalışılması bu ihtiyaçları yaratan ama kendi içinde karşılayamayan sistemleri tehdit eder. Örneğin kapitalizm yoksulluğu yaratır ama yoksulluğu ortadan kaldırmaya çalışmak sistemin mantığını ve dolayısıyla kendisini tehdit edecektir. Marx somut bir radikal ihtiyaç olarak boş zaman talebini örnek

vermiştir. Belli oranın üzerinde boş zaman kapitalist üretimi tehlikeye sokar. Ben de engellilik çalışmalarının getirdiği bakış açısıyla genel olarak serpilme, özel olarak da evrensel erişim ve evrensel tasarımı radikal ihtiyaçlar olarak öneriyorum. Radikal ihtiyaç olarak serpilme ilişkisel öznelik üzerine kurulmuştur. Rasyonellik, öz farkındalık, yabancılaşmamış üretim ve onur gibi kabiliyetleri içerir ama bunlarla sınırlı değildir ve bunları merkeze almaz. Böylelikle bu kabiliyetleri kullanamayan veya engelli olmayan kişilerden farklı biçimlerde kullanan kişilere de yer açar. Radikal ihtiyaç olarak serpilmenin önemli bileşenleri olarak şunları öneriyorum: evrensel erişim (üretim ve yeniden üretim araçlarına, kamu kaynaklarına, bakıma, eğitime vb.) ve evrensel tasarım (özel/kamusal alanlar, binalar, gereç ve objeleri de içeren yapıları çevrenin her tür bedensel ve bilişsel varoluşa uygun tasarlanması, vb.). Ted Benton canlı varlıkların sadece kendi türlerine özgü yaşam üslubuna uygun koşullar sağlandığında serpilebildiğini söyler (2004, 263). İnsan türünün yaşam üslubunu baskıcı ve sömürücü olmayan bakım ilişkileri içinde kurulmuş ilişkisel öznelik olarak yeniden tanımlayabiliriz. Bu şekilde tanımlandığında toplumun en dışına itilmişleri merkeze alarak düzenlenen serpilme radikal ihtiyacı her birimizin ihtiyaçlarının karşılanabileceği bir dünya inşa etmemize yardımcı olabilir.

Kaynakça

- Fraser, N. (2013). Struggle over needs. *Fortunes of feminism: From state-managed capitalism to neoliberal crisis*. ed. N. Fraser, Londra, New York: Verso, 53-82.
- Fraser, N. ve L. Gordon (2013). Genealogy of dependency. *Fortunes of feminism: From state-managed capitalism to neoliberal crisis*. ed. N. Fraser, Londra, New York: Verso, 83-110.
- Heller, A. (1976). *The theory of need in Marx*. Londra: Allison&Busby.
- Heller, A. (1993). A theory of needs revisited. *Thesis Eleven*, 35, 18-35.
- Khader, S. (2008). Cognitive disability, capabilities, and justice. *Essays in Philosophy*, 9(1), 1-21.
- Marx, K. (2000). *Karl Marx: Selected writings*. ed. D. McLellan. New York: Oxford University Press.
- Oliver, M. (1996). *Understanding disability: From theory to practice*. Londra: Macmillan.
- Robert, P. (2003). Disability oppression in the contemporary U.S. capitalist workplace. *Science & Society*, 67(2), 136-159.
- Roulstone, Alan. (2012). Disabled people, work and employment. *Routledge handbook of disability studies*. ed. N. Watson, A. Roulstone, C. Thomas. Londra, New York: Routledge, 211-224.
- The ADA National Network. (n.d.). *What is the Americans with Disabilities Act (ADA)?* Retrieved from <https://adata.org/learn-about-ada>
- Wilton, R.D. (2006). Working at the margins: Disabled people and the growth of precarious employment. *Critical disability theory: Essays in philosophy, politics, policy, and law*. ed. R.F. Devlin, D. Pothier. Vancouver: UBC Press, 129-50.